

JANRDAXİLİ ƏLAQƏDƏ FORMALAŞMIŞ LƏTİFƏLƏR

The Jokes Formed in The Relation of Genre Inner

Sönməz ABBASLI

Abstract: *There are many joke examples formed in the relation of genre inner among Azerbaijani regional jokes. Joke-tale, joke-proverb, joke-riddle, joke-legend and vice-versa. In the article the creation ways of jokes formed in the mutual relation and contact are defined and their analysis due to the subjects are carried out.*

Keywords: *A joke, Regional, Proverb, Riddle, Legend*

Azərbaycan regional lətifələr içərisində janrdaxili əlaqədə formalaşmış örnəklər də külli miqdardadır. Lətifə-nağıl, lətifə-atalar sözü, lətifə-tapmaca, lətifə-rəvayət və əksinə. Bu mövzulu gülməcələr həmin janrlarla qarşılıqlı əlaqə və təmasda formalaşmışlar. Bu qəbil örnəklər içərisində mövsüm və mərasimlərlə bağlı lətifələr də özünə yer almışdır. Onlarda qorunan və mərasimin atributlarından olan arxaik obrazlar barədə söz açan Y. M. Melitinski yazmışdır: “Təhkiyəçilik sənətinin arxaik obrazları, o sıradan novellavari örnəklər əcdadlar haqqında mifoloji hekayətlərdir—onlar mədəni qəhrəmanlar, demonik- komik mifoloji obrazlardır” (27, 1). Bu səciyyəli obrazlar regional lətifələrdə də yer almışlar.

Törən–mərasim mövzulu lətifələrdən olan “Adamı adam yanına göndərərlər” gülməcəsində yağış çağırış mərasiminin keçirilməsi, onu doğuran səbəblər açıqlanmışdır. Lətifədə vurğulanır ki, Şəki camaatı quraqlıq olanda Kiş çayının kənarına yığışib Müsəllaha çıxar, özləri ilə ləyən, qazan aparıb çay kənarında bərk-bərk vuraraq səs-küy salıb dua edərmişlər ki, Allah bu harayı eşidib yağış yağdırsın (5, 219). Yağış yağdırma haqqında aparılmış araşdırmalarda lətifədə təsvir olunmuş bu prosesin geniş təhlili verilmişdir (1, 109-115; 1, 249- 252) ki, bir daha bu məsələyə toxunmağa ehtiyat qalmır.

Özgə bir lətifədə təsvir edildiyinə görə günün quraqlıq keçdiyini görə camaat Müsəllah dağına çıxıb Xıdır İlyasdan yağış istəyirmiş. Ancaq yağış yağmırmış. Gülməcənin personajlarından olan Bəhram müəllim bunun səbəbini

Unnu Ağcadan soruşduqda o ironik gülüş doğuran belə bir cavab vermişdir: “— Yəqin ki, sədriniz Yusif müəllim Müsəllah dağına çimməmiş çıxıb (21, 41).

Müsəllahın bəzi elementləri ilə Ordubad rayonundan qeydə alınmış çömçə xatun mərasimində də qarşılaşırıq. Bir sıra xalqlar içərisində dolaşan analoji törənlərdən söz açan A. Xürrəmquzı qeyd edir ki, bu mərasimi keçirən qumuq qadınları uşaqlarını Müsəllaha çıxarıb onları quzu kimi mələməyə məcbur edirmişlər ki, yağış yağsın (22, 156). Bu motiv regional lətifələrdə də yer almışdır.

Lətifələrdə sınımalara da təsadüf edilir. Belə örnəklərin birində qeyd edilir ki, inama görə “... sacı yerə qoyanda və ocaq daşlarını çevirəndə cinlərin balaları yanır”. Arvad bunu bildiyi üçün həmişə bu işi əri mollaya gördürmüş. Molla isə bu işi görəndə deyirmiş: “Ay cinlər, geri durun, yanarsınız” (17, 231). Lətifə məhz bu inam üzərində qurulmuşdur. “Yerə qaynar su tökməzlər, günahdı. Deyilənə görə töksən, torpaq əyəsini yandırarsan, o da qəzəblənib sənə nə isə bir sədəmə toxundurur” —inamı islamiyyətin əlavəsindən sonra “yerə isti su atanda gərək “bismillah” deyəsən ki, cinlər qaçsın. Yoxsa cinin balasını yandırarsan, sənə zəfər toxundurur” (22, 23) inamının ilk variantı regional lətifələrdə daha çox qorunmuşdur.

Nağılların tərkibində lətifə motivlərinə təsadüf olunduğu kimi, məhəlli gülməcələrdə də nağıl ünsür və epitetlərinə istifadə edilmişdir. Bir janr kimi regional lətifələrin özünəməxsus xüsusiyyətlərindən ən başlıcası ondan ibarətdir ki, söylənilən əhvalat yığcam və lakonik olur, elə ilk baxışdan kəskin gülüş doğurur. Hədəfə yönəldilmiş gülüş dinləyicisinə mənəvi sevinc hissələri aşılıyır. Deyilən bu əlamətlər “Dilimə bağla” lətifəsində belə ümumiləşdirilmişdir: “Bir kişi atın üstündə gedirmiş. Ancaq qalmağa yeri yox imiş. Küçədə bir kişi durubmuş. Həmin kişiyyə atlı salam verir. Salam verəndən sonra kişi atlıya deyir ki, düş qonağım ol. Bu söz kişinin ürəyindən olur, tez atdan düşüb soruşur ki, atımı hara bağlayım? Kişi cavab verir ki, dilimə” (9, 358). Bu lətifədə janrın tələblərindən irəli gələn yığcamlıq, mənalı gülüş əks olunsada söyləyicilik, ifaçılıq baxımından nağıllarda olan əlamətlər də yox deyildir. Hər şeydən öncə “... nağıl xüsusi nağılçılar tərəfindən bir janr kimi danışıldığı halda lətifə kiminsə başına gələn bir əhvalat kimi söylənilir” (27, 3). Eyni fikri təsdiq edən prof. P. Əfəndiyev isə qeyd edir ki, “... lətifə yığcam, sadə, lakonik, yumoristik bir janrdır. Nağılı bilmək, yadda saxlamaq, danışmaq xüsusi bir məharət tələb edir. Buna görə də xüsusi nağılçılar vardır. Amma lətifələr belə deyil. Onları hamı bilir, yadda saxlayır və danışır” (19, 138- 139). Eyni məsələyə prof. A. Nəbiyev nisbətən başqa mövqedən yanaşmışdır. O, lətifə janrının əhatə çevrəsini və mövzu dairəsini genişləndirərək nağıl janrına yaxınlaşmasını nəzərdə tutaraq yazmışdır: “Lətifə janr və məzmun çevrəsinə görə qısa və konkret. Əksər hallarda açıq və mənaaltı gülüşlə müşahidə olunur. Lakin

lətifələrin elə qədim nümunələri də vardır ki, onlar janrın ənənəvi ölçü tələblərindən kənara çıxır, bəzən nağıla bənzər funksiyaları əhatə edir. Bu nümunələrdə lətifəyə məxsus gülüş atributu da arxa plana keçir” (25, 301).

“Biri varmış, biri yoxmuş, keçmiş zamanlarda bir dəvə, bir keçi, bir də tülkü var imiş” (3, 86), “Biri vardı, biri yoxdu, bir şah vardı” (“Şahla kürəkəni”) (12, 327), “Biri vardı, biri yoxuydu. Bir qaynana vardı” (“Qaynana ilə gəlinlər”) (12, 335), kimi nağıl epitetləri ilə başlayan gülməcələrlə yanaşı nağıl keçidləri davam etdirilən — “Sağollaşıb atlı yoluna davam etdi. Az getdi, çox getdi, dərə-təpə düz getdi, gedib bir çəmənə çıxdı” (“Atlı”) (13, 296) “Erməni gəlməkdə olsun, görək oğrular nə oyun çıxardılar” (17, 173) kimi bədii pryomlar da regional bəzəmələrdə özlərinə yer almışlar.

Rəvayət və lətifələrin qovuşmasından yaranmış gülməcələr də vardır ki, onlar janr baxımından daha çox rəvayəti xatırladırlar. “Qonşum arxamca gəlir”, “Atan at da borcluymuş” (6, 300-302), “Xurcunu ver, gedirəm” (3, 159-161) lətifələri bu qəbil örnəklərdəndir. Maraqlıdır ki, xalq içərisində dolaşan istilahlara — “ixtilət” adlandırılan bir sıra Şəki lətifələri isə daha çox rəvayət olub, bu adla gülməcələrdən fərqləndirilmişlər (7, 227- 289).

“Belə rəvayət edirlər ki...” “Rəvayətə görə Başkeçiddə bir çoban yaşayırmış” və buna bənzər təqdimatlarla başlayan bir sıra örnəklər lətifə kimi təqdim edilsələr də, əslində rəvayət janrının tələblərinə cavab verən nümunələrdir (3, 165). “Qatar qayalar”, “Cənnət bulağı”, “Kimini qaldırır, kimini endirir” kimi lətifələr də sırf rəvayət səciyyəli örnəklərdir (3, 165-166; 167 – 168).

Lətifəli rəvayətlər içərisində aşiq rəvayətlərinə də təsadüf olunur. Məsələn, “Qara ilə ağ qarışanda sortu yaxşı olur” örnəyi Aşiq Ələsgərin qardaşı oğlu İmanın Dərələyəzdə Aşiq Ələsgərin toyunu etdiyi ər-arvadın qonağı olmasından söhbət gedir. Rəvayətdə gülüş doğuran elementlər də özünə yer tapmışdır (14, 306).

Regional lətifələrlə atalar sözü və məsələlərin qarşılıqlı şəkildə izlənilməsi müəyyən edir ki, bir sıra bəzəmələrin nəticələrindən başlayan yol atalar sözü və məsələlərə doğru gedir. Belə ki, məhəlli lətifələrin sonluğundan doğan hökm düsturlaşmış atalar sözü formasını alır və sonralar bu janrın müstəqil örnəyi kimi sərbəstlik qazanıb dildə- ağızda dolaşaraq yayılır. Əlbəttə, bunun əksini də müşahidə etmək mümkündür. Bir sıra lətifələrin sonluqları isə daha çox uzun illərdən bəri formalaşmış atalar sözləri ilə tamamlanır. Bu isə lətifəni daha məntiqi, daha çox inandırıcı şəkildə salır. Hər iki janrı qarşılıqlı şəkildə izləyən İdris İbrahimov bu məsələyə toxunaraq qeyd etmişdir ki, bəzi hallarda “... atalar sözü və məsələlər lətifələrlə verilən hadisə və əhvalatın nəticələrindən ibarət olur” (23, 253).

Eyni fikirləri T. Fərzəliyev də söyləmişdir (20, 248). Məsələyə prof. P. Əfəndiyev isə daha geniş anlamda yanaşmışdır: “Elə bir lətifə olmaz ki, orada müəyyən bir əxlaqi, ictimai nəticə verilməmiş olsun. Çox zaman fikir bircə cümlə ilə ifadə edilir ki, o da lətifənin ideyasını təşkil edir. Həmin lakonik ifadəyə, aforizmə görə də lətifə yadda qalır. Bu cəhətdən lətifələr xalq məsəllərinə yaxınlaşır” (19, 139).

Atalar sözü və məsəllər əsasında formalaşmış lətifələr yaxud, lətifələr əsasında yaranmış atalar sözləri çoxdur və onlara ümumi baxış aşağıdakı mənzərəni yaradır:

“Nə yoğurdu, nə yaptı, hazırca kökə tapdı”, “Mal sahibinə oxşamasa haramdır” (26, 136–137; 145-146), “Nəsində olan dırnağında bildirər”, “El atan daş çox uzağa düşər” (21, 123-125), “Toxun acdan xəbəri olmaz”, “İlan ulduz görməsə ölməz”, “Kərin könlündəki”, “Keçi can hayında, qəssab piy axtarır” (6, 90- 92), “Nə tökərsən aşına, o da çıxar qaşığına” (3, 135-136), “Kor tutduğunu buraxmaz”, “Yetimə can- can deyən çox olar, çörək verən az”, “Qoyunu qoyun ayağına asarlar, keçini keç” (11, 337-344), “At almamış axurunu tikir” (15, 453), “Ucuz ətin şorbəsi olmaz” (16, 162-163), “Qurd nə bilir qatır bahadı” (11, 175), “İlan vuran ala çatıdan qorxar”, “Bildirçinin bəyliyi taxıl sovuşanadəkdi” (11, 226-227; 258–259) və s. kimi atalar sözü və məsəllərin hər biri ayrı- ayrılıqda lətifələrin əsas məğzini təşkil etmişlər. Hikmətamiz məsəllərlə tamamlanan elə lətifələr də vardır ki, onların nəticə - tezisləri ancaq bölgə camaatı üçün anlaşılıq olmuş, onlar atalar sözü səviyyəsinə yüksəlib düsturlaşma bilməmişlər. Məsələn, “Bizim it hürüşünü tanımır”, “Canoğlunun çomağı” (5, 599–601), Göyçə, “Balacanın bilmədiyi iş qurd düşər”, Mal danadan, ev hanadan deyiblər” (6, 92; 313) Qarabağ, “Boyuna baxıram, şükür edirəm, ağına baxıram fikir” (10, 269) Şirvan, “Zalım oğlu, ta mən neynim eşşəyin ölər? Eşşəyin ölər, qatır alarsan”, “Başından da qəlbi yerim var, səni qaldırım”, “At hardadır, ot hardadır” (17, 176; 184) Zəngəzur, “Mən saqqalı hələ ələ verməmişəm” (18, 50) Ayrım bölgələrində formalaşmış əhali içərisində anlaşılan deyimlərdir.

Bəzi lətifəçilər atalar sözü və məsəllərdən yaradıcı şəkildə faydalanaraq, onu söylədikləri hadisənin məramı ilə uyğunlaşdırmış və bu yolla kəskin gülüş doğuran bir ovqat yaratmışlar. Hacı dayının dilindən söylənilən “Palaza bürün elinən sürün” lətifəsinin əsasında eyni məsəl durur. Lakin Hacınin oğlu bu məsəli məqsədyönlü bir şəkildə salıb, belə yozur: Ay dədə, heç nəyim yoxdur. Pul ver ki, gedib palaz alıb elinən sürünüm! (5, 230). Özgə bir Şəki gülməçəsində İsrayıl kişi zarafatlı dostunun başını qırxdığı zaman oğlu içəri girib atasından pul istəyir ki, gedib neft alsın. Atasını isə deyir: —Ay qurumsaq, əl çək, görmürsən mən puldan ötrü it qırxıram (7, 234).

“Söndü mənim çıraqım, yandı sənin çıraqın” məsəli də ayrı-ayrı bölgələrdə müxtəlif variantlar kəsb edərək eyni adlı lətifənin nəticəsi kimi onun əsas məğzini təşkil etmişdir (6, 319–320; 11, 364; 14, 304).

Regional lətifələrdə atalar sözü və məsəllərdən faydalanma bu didaktik janrın daha geniş ərazidə yayılmasına və bir daha yaddaşlarda həkk olunmasına şərait yaratmışdır. Bu qəbil örnəklər eyni zamanda lətifələrin məzmun dolğunluğunu, ideya axarını və məntiqi gücünü artırmışdır.

Regional lətifələr içərisində tapmacalı lətifələrə təsadüf edilsə də onlar azlıq təşkil edir. Sənətşünas F. Çələbinin verdiyi məlumata görə “yenidənqurma və aşkarlıq” adlanan sovet dönəmində yaranmış rus gülməcələri içərisində “lətifəli-tapmaca” üsulu ilə düzəldilmiş, xeyli nümunələr vardır ki, bunlarda bəzəmə ilə tapmacanın müxtəlif şəkillərdə cütləşməsinin şahidi oluruq. Müəllif xatırladır ki, bu qəbil lətifələr hələlik tədqiqata cəlb edilməmişlər (2, 40).

Daha sonra F. Çələbi şəkili Tüfə Tahirin iştirakı ilə söylənilən bir tapmacalı lətifəni misal gətirmişdir: Tüfə Tahirlə bir gündə Moskvaya gedən bir alim onu söhbətə tutmaq məqsədilə təklif edir ki, gəl bir-birimizə tapmacalı lətifə deyək. Sən cavab verə bilməsən 10 manat mənə, mən cavab verə bilməsəm 100 manat sənə verəcəm. Birinci tapmacanı Tüfə Tahir söyləyir:

“—O hansı heyvandır ki, ağaca dörd ayaqlı çıxır, düşəndə isə iki ayaqlı düşür? Bu sualın cavabını tapa bilməyən alim uduzduğunu boynuna alıb Tahirə 100 manat verib deyir ki, tapmacanın cavabını özü açıqlasın. Tahir isə bildirir ki, tapmacanın cavabını “mən də bilmirəm”. Al uduzduğum 10 manatı, mən daha oynamıram, getdim yatmağa” (2, 40-41).

Səmimi gülüş doğuran bu örnəkdə obrazlaşdırılmış Tüfə Tahirin bir şəkili kimi uzaqgörənliyi, qabiliyyəti, bacarığı ön plana çəkilmişdir. Lakin Tüfə Tahir tək deyildir, regional lətifəli tapmacaların içərisində obrazlaşdırılmış onlarla məhəlli qəhrəmanlar vardır ki, onlardan biri də tovuzlu Künə Dəmiridir. Künə Dəmirin savadsızlığını sübut etmək istəyən Bakıdan Qaraxanlıya gələn müxbir ona sual verir ki, de görüm Kitayın paytaxtı haradır? Künə Dəmir deyir ki, Çindir. Və əlavə edir ki, sən soruşsaydın Çinin paytaxtı haradır, mən deyəcəyidim ki, Pekindir.

Künə Dəmir müxbirin savadsızlığını üzə çıxarmaq üçün ona belə bir sual ünvanlayır: “De görüm bu Qaraxanlı ərazisində kim hökmdarlıq edib və şəhərin adı nə olub?”. Bu sualın cavabında müxbir gözlərini döyür, Künə Dəmir isə verdiyi sualın cavabını belə açıqlayır:

“—Hökmdarın adı Dağyanus, şəhərin adı isə Xunandır” (21, 81- 82).

Göründüyü kimi istehzal gülüş yaradan bu lətifədə keçmiş tarixi olaylara da baş vurulmuşdur. Eyni mövzuda olub tarixi keçmişimizi yada salan Dabrevol Qasımın adı ilə bağlı söylənilən tapmacalı lətifədə də yurdu, vətəni, torpağı tanımaq hissləri aşılır. Kənd məktəbinə müəllimlərin savadını yoxlamağa gələn müfəttişə Qasım dayı onun tovuzlu olduğunu bildikdən sonra belə bir sual verir:— A bala, bizim Əlviz, Murğuz, Sərviz dağlarımız hardadır? Müfəttişin bu sualın qarşısında aciz qaldığını görən Dabrevol Qasım sualını belə, cavablandırır: “Ay bala, buradan bura öz rayonunu, doğma torpaqlarını tanıdırsan, tanımadığın, görmədiyin ölkələrdən sual verirsən, əvvəl sən öz elini, obanı öyrən, bil, tanı, sonra keç kənar ölkələrə” (21, 127–128).

Tapmacalı lətifə səciyyəsi özgə bir lətifəli rəvayətdə isə Şah Abbas obrazlaşdırılmışdır. Lətifə Şah Abbasın qarşılaşdığı bir qoca ilə mükəlliməsi üzərində qurulmuşdur. Şah Abbasla qoca arasında belə bir dialoq baş verir.

Şah Abbas: —Qoca neyləyibsən?

Qoca: —İkini üç eləmişəm (Əlimə çəlik almışam).

Şah Abbas: —Daha nə?

Qoca: — Uzağı yaxın eləmişəm (İndi uzağı yox, yaxını görürəm).

Şah Abbas: —Dəyirmanın necədir?

Qoca: — İşləkdən salmışam (Daha dişlərim yoxdur).

Şah Abbas: — Niyə vaxtında qazanmadın?

Qoca:—Qazandım, ellər apardı (Qızlarım oldu, hərə birini apardı) (11, 346–348).

Göründüyü kimi, bu lətifədə qocanın şaha verdiyi cavablar sətiraltı mənə daşısı da, əsas açıqlama mötərizə daxilində yozulmuş fikirlərlə aşkarlanmışdır.

Özgə bir lətifədə isə Şah Abbas Kəlniyyətə aşağıdakı şerlə müraciət edib onu bazara göndərir: Get mənə can al gəti, can olmasa yarımcan al gətir, yarımcan olmasa zəhər al gəti. Bu tapşırığın mənası isə ət, yumurta və qatığı bildirir (11, 350).

Əsas məğzi, mahiyyəti tapmacalı sualla açıqlanan bəzəmələrin birində ərə arvadın oğlanlarının dərrakəsini yoxlamaqdan söhbət gedir. Əliyar kişi arvadına bildirir ki, oğlumuzun ağı var, ancaq dərrakəsi yoxdur. Bu məsələni arvadına anlatmaq üçün Əliyar kişi onun üzüyünü əlindən alıb ovcunda gizlədir və oğluna bildirir ki, əlimdə ortası dəşik bir şey var, tap görək o nədir. Oğlan düşünmədən cavab verir ki, ovcunda gizlətdiyin dəyirman daşındır. Əliyar kişi gülüb arvadına

deyir ki, gördün oğlumuzun dərrakəsi yoxdur, o bilmir ki, dəyirman daşı adamın ovcuna sığışmaz (8, 242-243).

Rəvayətli lətifə mövzusunda olan özgə bir gülməcə şahla vəzirinin sual-cavabı üzərində qurulmuşdur. “Adamın pisi, heyvanın pisi, qabın pisi” hansıdır, sualına cavab tapmayan vəzir ölüm hökmündən bir uşağın düşünülmüş cavabı ilə xilas olunur. Uşaq padşahın suallarını belə cavablandırır:—Adamın pisi ev üstünə gələn kişidi. Heyvanın pisi alnı qaşqalı eşşəkdi. Qabın pisi isə çuğun qabdı, bir yeri deşiləndə atılmalı olur (11, 328).

Tapmacalı lətifələrə bu öteri yanaşma belə bir qənaət doğurur ki, ayrı-ayrılıqda bu janrların çulğalaşması prosesinin öyrənilməsi xüsusi araşdırma tələb edir.

Ədəbiyyat

1. Abdulla B. Yağış yağdırma mərasimi. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, altı cildə, I cild, Bakı: “Elm”, 2004, s. 109- 115; Nəbiyev A. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı, I, Bakı: “Turan”, 2002
2. Çələbi F. Şəki folkloruna daha bir nəzər. AFA (Azərbaycan folkloru antologiyası), XVIII kitab, Şəki folkloru, III cild, Bakı: “Nurlan”, 2009
3. AFA, II kitab, Borçalı folkloru (toplayanı V. Hacıyev, tərtib edəni və ön sözün müəllifi İ. Abbaslı), Bakı: Azərənəşr, 1996
4. AFA, III kitab, Göyçə folkloru (toplayanı, tərtib edəni və ön sözün müəllifi H. İsmayılov), Bakı: “Səda”, 2000
5. AFA, IV kitab, Şəki folkloru, I cild (tərtib edənlər H. Əbdülhəlimov, R. Qafarlı, O. Əliyev, V. Aslan), Bakı: “Səda”, 2000
6. AFA, V kitab, Qarabağ folkloru (toplayanlar İ. Abbaslı, T. Fərzəliyev, N. Nazim; tərtib edəni və ön sözün müəllifi İ. Abbaslı), Bakı, “Səda”, 2000; təkrar nəşr: Bakı: “Nurlan”, 2009
7. AFA, VI kitab, Şəki folkloru, II cild (toplayanı, tərtib edəni, söyləyicilər, toplayıcılar, qaynaqlar haqqında məlumatın, qeyd və şərhlərin müəllifi H. Əbdülhəlimov), Bakı: “Səda”, 2002
8. AFA, VII kitab, Qaraqoyunlu folkloru (toplayıb tərtib edənlər H. İsmayılov, Q. Süleymanov), Bakı: “Səda”, 2002

9. AFA, IX kitab, Gəncəbasar folkloru (tərtib edənlər H. İsmayılov, R. Quliyeva), Bakı: “Səda”, 2004

10. AFA, XI kitab, Şirvan folkloru (toplayanı S. Qəniyev; tərtib edənlər H. İsmayılov, S. Qəniyev), Bakı: “Səda”, 2005

11. AFA, XII kitab, Zəngəzur folkloru (toplayanlar V. Nəbioğlu, M. Kazımoğlu, Ə. Əsgər; tərtib edənlər: Ə. Əsgər, M. Kazımoğlu), Bakı: “Səda”, 2005

12. AFA, XIII kitab, Şəki–Zaqatala folkloru (tərtibçilər: İ. Abbaslı, O. Əliyev, M. Abdullayeva), Bakı: “Səda”, 2005

13. AFA, XIV kitab, Dərbənd folkloru (toplayanlar H. İsmayılov, S. Xurdamiyeva; tərtib edənlər: H. İsmayılov, T. Orucov), Bakı: “Səda”, 2006

14. AFA, XV kitab, Dərələyəz folkloru (toplayıb tərtib edənlər H. Mirzəyev, H. İsmayılov, Ə. Ələkbərli), Bakı: “Səda”, 2006

15. AFA, XVI kitab, Ağdaş folkloru (toplayıb tərtib edən İ. Rüstəmzadə), Bakı: “Səda”, 2006

16. AFA, XVIII kitab, Şəki folkloru, III cild (toplayanı, tərtib edəni, söyləyicilər, toplayıcılar, qaynaqlar haqqında məlumatın, qeyd və şərhlərin müəllifi H. Əbdülhəlimov), Bakı: “Nurlan”, 2009

17. AFA, XIX kitab, Zəngəzur folkloru, II cild (toplayanı və ön sözün müəllifi R. Təhməzoğlu; tərtib edənlər: H. İsmayılov, R. Təhməzoğlu, Ə. Ələkbərli), Bakı: “Nurlan”, 2009

18. Ayrım bəzəmələri (toplayanı V. Vəliyev), Bakı: “Gənclik”, 1983

19. Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı, Bakı: “Maarif”, 1981

20. Fərzəliyev T. Lətifələr. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, altı cildə, I cild, Bakı: “Elm”, 2004

21. Gəncəbasar lətifələri (toplayanı və tərtib edəni Sədnik Paşayev), Gəncə: “Agah”, 2005

22. Xürrəmçızı A. Azərbaycan mərasim folkloru (türk və dünya xalqları folkloru ilə tarixi-müqayisəli araşdırma), Bakı: “Səda”, 2002

23. İbrahimov İ. Atalar sözü və məsəllər, AŞXƏT (Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər), I kitab, Bakı: Azərb. EA nəşr –tı, 1961

24. Melitinskiy E. M. Skazka–anekdot v sisteme folklornix janrov, 28. 05, 2004, İnter. – sayt, file II A: I vaçib. HTML, 10 str.

25. Nəbiyev A. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı, II hissə, Bakı: “Elm”, 2006

26. Şərq xalqları lətifələri (tərtib edəni T. Fərzəliyev), Bakı: Yazıçı, 1982

27. Təhmasib M. H. Müqəddimə. Molla Nəsrəddin lətifələri, Bakı: Azərb. EA nəşr –tı, 1965